

نظامنامه کودکان کودکستان رشديه

● مهرداد فردیار*

اشاره

زنده‌یاد میرزا حسن رشديه از همسرانش (فاطمه، علویه و عذرا) فرزندان زیادی داشت که برخی از آن‌ها در تأسیس و اداره مدارس و یا امور فرهنگی کشور ایران، فعال بودند. با این وجود در مورد فعالیت‌ها و اقدامات فرهنگی اعضای این خانواده تحقیقات زیادی صورت نگرفته است. همچنین موضوع‌های مرتبط با کودکان‌ها هم در پژوهش‌های مربوط به تاریخ آموزش و پرورش علی‌رغم اهمیت آموزش‌های پیش‌دبستانی کمتر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. بر اساس منابع در دسترس، تاکنون از تأسیس کودکستان توسط سه نفر از فرزندان رشديه به نام‌های جمیله رشديه، شهناز رشديه (آزاد) و شمس‌الدین رشديه مطلع هستیم.

پیدا شدن نسخه چاپی ۴ برگی «نظامنامه کودکان کودکستان رشديه» و شناسایی مؤسس این کودکستان از دلایل این تحقیق است و ضمن بیان مختصر تاریخچه کودکستان در ایران، به بازنویسی متن کامل نظامنامه می‌پردازم. هرچند از دوره قاجار تدوین نظامنامه برای مدارس جدید، رایج شد و حتی میرزا حسن رشديه نسبت به تهیه و تنظیم «نظامنامه مدرسه رشديه» اقدام کرده بود؛ اما نگارنده به‌جز این نمونه، نمونه دیگری از نظامنامه کودکان‌ها را که توسط افراد تهیه و تنظیم شده، مشاهده نکرده است.

نتایج تحقیقات نشان می‌دهد جمیله رشديه (۱۲۸۸-۱۳۶۱ ش.) دختر میرزا حسن رشديه مؤسس و صاحب‌امتیاز کودکستان رشديه شهر تهران بعد از سال ۱۳۲۳ ش. بوده است.

مقدمه:

در دوره قاجار، امر آموزش در خانواده‌های متمکن به وسیله معلم‌های خصوصی در منازل انجام می‌گرفت. تحصیلات پایه در شهرها از مدارس علوم دینی و در روستاها از مکتب‌خانه‌ها شروع می‌شد ولی هیچ‌یک از این تأسیسات جنبه آموزش قبل از دبستان به معنای واقعی امروز را نداشت. (قدسی، ۱۳۵۲، ص ۱-۲) قبل از رواج مدارس جدید در ایران در اواخر دوره قاجار که منجر به گسترش آموزش ابتدایی شد، مدارس دیگری نظیر مدارس مبلغان مذهبی، مدرسه دارالفنون تهران، مدرسه دارالفنون تبریز، مدرسه سیاسی و ... وجود داشتند، اما تعداد دانش‌آموزان و دانشجویان آن‌ها بسیار محدود بود و مدارسی نظیر دارالفنون به‌نوعی مدارس آموزش عالی محسوب می‌شدند.

در سال ۱۳۲۹ ق. (۱۲۹۰ ش.) و با تصویب قانون اساسی معارف^۱ و ماده ۳ آن تعلیمات ابتدایی برای عموم ایرانیان اجباری شد؛ اما سالیان زیادی طول کشید تا شرایط لازم برای تحقق این قانون و کاهش چشمگیر بی‌سوادی مهیا شود. با گسترش تعداد مدارس جدید و تمرکز بر آموزش دوره ابتدایی در کشور و افزایش شمار دانش‌آموزان، ضرورت تدوین و تألیف کتاب‌های درسی برای کودکان بیش از پیش آشکار شد و معلمان، مدیران مدارس و ... کتاب‌های درسی زیادی را برای دانش‌آموزان مدرسه و یا شهر خود منتشر کردند.

یکی از نهادهایی که بنا نهادن آن را از باخترزمینی‌ها یاد گرفتیم، «کودکستان» بود. کودکستان، یا جایی برای نگهداری کودکان پیش از رفتن به نخستین کلاس دبستان، برآیند نیاز و اندیشه‌های نو جامعه صنعتی اروپا بود. جایی بایسته و مهم شناخته می‌شد که خردسالان را آموزش می‌داد و آن‌ها را برای بودن و زندگی کردن در کنار هم‌سن و سالانشان آماده می‌ساخت. ایرانیانی که با جهان پیشرفته آشنا شده بودند، این نهاد را محلی شایسته دانستند و دست‌به‌کار ساخت و گشایش آن در ایران شدند. (جمشیدنژاد، ۱۴۰۰)

فردریک فروبل^۲ آلمانی در سال ۱۸۳۷ م. (حدود سال ۱۲۱۵ ش.) کودکستان را به‌نام کیندرگاردن^۳ یا باغ کودکان تأسیس کرد. وی این نام را انتخاب کرد تا مردم بدانند کودکستان محل درس و تعلیم جدی نیست، بلکه صرفاً محیط مساعدی است برای پرورش و پایه‌گذاری خصال نیکو از راه بازی‌های مطلوب (دانشور، ۱۳۳۶، صص ۴۱ و ۴۸)

با همه کوشش‌هایی که پیشگامان آموزش و پرورش در ایران انجام داده بودند، شمار بسیاری از خانواده‌های ایرانی درک و شناختی از محیطی برای نگهداری خردسالان نداشتند و نمی‌دانستند کودکستان چیست. سپس که این نهاد را شناختند تا مدت‌ها آن را کاری اشرافی و برای «از ما بهتران» گمان می‌بردند! تا آنکه اندک‌اندک به اهمیت و ارزش آن پی بردند و به آن روی آوردند و شمار کودکستان‌ها روبه‌فزونی گذاشت. (جمشیدنژاد، ۱۴۰۰)

۱. این قانون در پنجاهمین دهم شهر ذی‌قعدة سال ۱۳۲۹ ق. (۱۲۹۰ ش.) در ۲۸ ماده توسط مجلس شورای ملی به تصویب رسید که مواد آن در آدرس اینترنتی زیر قابل مشاهده است: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/90163>

2. Friedrich Wilhelm August Froebel.

3. kindergarden.

■ نگاهی گذرا به تاریخچه کودکستان در ایران:

تاریخچه تأسیس نخستین کودکستان در ایران، نخستین کودکستان ایرانی و نیز گردانندگان آن چندان مشخص نیست و تحقیق جامع و مستقلى درباره آن انجام نشده است. به جز مجموعه کتاب ده جلدی ارزشمند «تاریخ ادبیات کودکان» تألیف محمدهادی محمدی و زهره قایینی که بخشی از آن به ادبیات کودکان در کودکستان اختصاص یافته است، در خصوص تاریخچه اشاره‌های جزئی، پراکنده و در بعضی مواقع متناقضی وجود دارد که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از:

در مقاله «نخستین کودکستان ایران در جلفای اصفهان» تأسیس نخستین کودکستان را به مدرسه مختلط ارامنه جلفا نسبت داده‌اند که در سال ۱۸۹۲ م. (حدود سال ۱۳۰۹ ق/ ۱۲۷۰ ش.) تأسیس شده است و از همان سال در آن مدرسه کلاس [دوره] تهیه یا آمادگی فعالیتش را آغاز کرد که بعداً به‌عنوان کودکستان به اهالی جلفا خدمت شایانی کرد. (قوکاسیان، ۱۳۵۲، ص ۷۶) همچنین به تأسیس کودکستان در جلفای اصفهان به سال ۱۹۰۰ م. (۱۲۷۹ ش.) توسط وارواره کانانیان و با الگوبرداری از برنامه‌های آموزشی کودکستان‌های قفقاز (خاچیکیان، ۱۳۹۰، ص ۶) و همچنین سال ۱۹۰۱ م. (۱۲۸۰ ش.) اشاره شده است. (خاچیکیان، ۱۳۸۱، ص ۹۲)

در همان زمان (سال ۱۹۰۰ م. (۱۲۷۹ ش.)) و یا یک سال پس از آن، شوشانیک چمشکیان (خان آزاد) کودکستانی با نام قازاروس آقاییان در شهر تبریز بنیان نهاد. (خاچیکیان، ۱۳۹۰، ص ۶) همچنین کودکستان (ارامنه) خانم شوشانیک خانزاد^۱ تأسیس ۱۹۱۷ م. حدود سال ۱۳۳۵ ق. / ۱۲۹۵ ش. ذکر شده است. (شاهموردیان، ۱۳۹۴؛ اتحاد، ۱۳۸۴، ج ۲، ص ۵۴۶) نام و نام‌خانوادگی همسر وی روبن خانزاد^۲ بوده (لازاریان، ۱۳۸۲، ص ۱۳۴) و به احتمال زیاد به‌همین دلیل شوشانیک به نام خانوادگی همسرش هم شناخته می‌شده است. در هر حال تاریخ تأسیس این کودکستان در دو منبع مختلف با هم اختلاف زیادی دارد.

خانم مارگارت سروریان^۳ در سال ۱۲۸۹ ش. (۱۹۱۰ م.) کودکستانی را در تهران تأسیس کرد که به مدت دو سال به فعالیت خود ادامه داد. (لازاریان، ۱۳۸۲، ص ۱۳۷) از بهترین اقدامات آقای ابوالقاسم فیوضات (تصویر ۱- الف) در دوره ریاست اداره معارف و اوقاف ایالتی آذربایجان فعالیت «مدرسه مادران» یا «باغچه اطفال» به مدیریت آقای جبار باغچه‌بان برای کودکان چهار و پنج ساله، در بازه زمانی سال‌های (۱۳۰۲-۱۳۰۷ ش.) است که سرانجام به دلیل قطع کمک دولتی و سایر اشکال تراشی‌ها تعطیل شد. با توجه به استناد آقای حسین امید به آگهی شماره ۸ مورخ ۲۳ ثور ۱۳۰۳ ش. (۱۳۰۳/۰۲/۲۳) نشریه «آذر» درباره

۱. هوشنگ اتحاد از وی با نام خانوادگی خانزادبان یاد کرده است.

۲. کتابی به نام «تاریخ اشخاص ماقبل‌التاریخ و ایرانیهای قدیم» تألیف ر. خان آزاد در سال ۱۳۰۵ ش. در شهر تبریز و توسط کتابخانه پرورش منتشر شده، ممکن است نویسنده این کتاب همسر شوشانیک، روبن خانزاد (خان آزاد) باشد که تا دستیابی به اسناد و مدارک احتمالی، این انتساب به منزله یک فرضیه است.

۳. لیلا خاچیکیان نام و نام‌خانوادگی وی را به صورت «مارگارت ساروریان» ذکر کرده است.

فعالیت «باغچه اطفال» (تصویر ۱-ب) این کودکان دارای دو معلم زن و مرد آشنا به تعلیم و تربیت و محل مناسب ساختمان و باغچه در کنار مدرسه فیوضات است. همچنین مدرسه لاله‌آباد در محل همین کودکان تأسیس شده بود و قبل از تأسیس این کودکان، کودکان ناقصی در مدارس ارامنه شهر تبریز وجود داشت. (امید، ۱۳۳۲، ج ۱، صص ۱۷۴-۱۷۵) که شاید منظور ایشان کودکان مدرسه هایکازیان - تاماریان در محله لیل آباد تبریز (لازاریان، ۱۳۸۲، ص ۱۳۷) و یا کودکان (ارامنه) خانم شوشانیک خانزاد^۱ باشد.

تصویر ۱. الف تصویری از آقای ابوالقاسم فیوضات در دوره مدیریت مدرسه فیوضات تبریز در دوره قاجار (فیوضات، ۱۳۲۹ ق.)

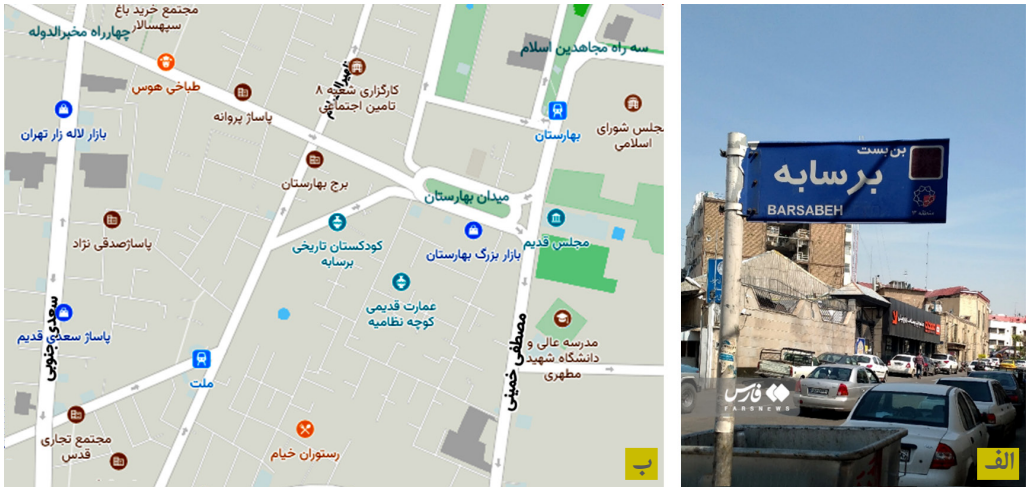
ب) جشن دومین سال فعالیت باغچه اطفال دولتی شهر تبریز سال ۱۳۰۵ ش. امید، ۱۳۳۲، ج ۱، ص ۱۷۵

همچنین در بعضی از منابع از کودکانستان ایرانی «برسابه» به عنوان نخستین کودکانستان ایرانی نام برده‌اند. *تاریخچه پیدایش اولین کودکانستان ایرانی (برسابه) و برنامه آن*، ۱۳۱۹، صص ۲۱-۲۵؛ هوف سپیان، ۱۳۱۰، ص ۴۴۰ که در سال ۱۳۱۰ ش. توسط زنده‌یاد خانم برسابه هوف سپیان (هوسپیان) بنیان نهاده شده بود.

زمانی که وی تصمیم گرفت کودکانستان خود را تأسیس کند، کسی برای باز کردن کودکانستان امتیاز رسمی نمی‌گرفت، ولی او با پافشاری بسیار در سال ۱۳۱۰ ش. کودکانستان برسابه را با امتیاز رسمی وزارت معارف ثبت کرد. شاید به این دلیل در برخی از عکس‌های به‌جا مانده از کودکانستان برسابه عنوان «اولین کودکانستان ایرانی برسابه» را مشاهده می‌کنیم. (خاچیکیان، ۱۳۹۰، ص ۷) (تصویر-۳) درباره این کودکانستان و مؤسس آن کتاب مستقلی به نام برسابه (Bersabe)^۲، به مناسبت نودمین سال افتتاح نخستین کودکانستان

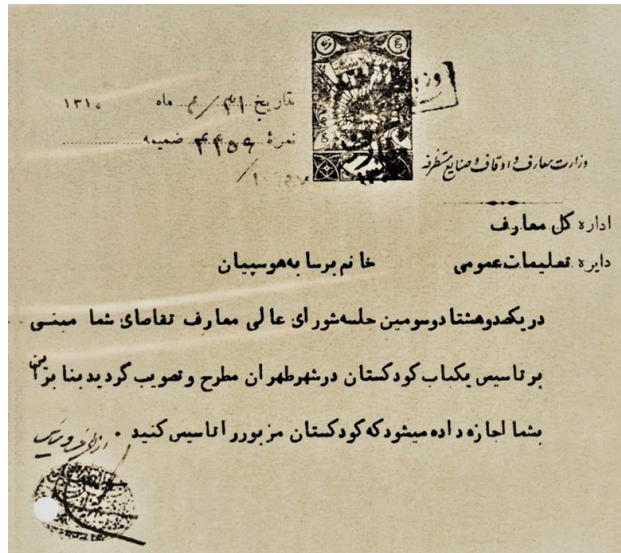
۱. هوشنگ اتحاد از وی با نام خانوادگی خانزادیان یاد کرده است.
۲. متأسفانه نگارنده به این کتاب دست نیافت.

رسمی ایران، کودکستان برسابه هوسپیان در ۱۳۱۰ش، در ایالات متحده امریکا (کالیفرنیا) به کوشش دکتر زاون خاچاتوریان، در ۲۰۲۱م. (آراکلیانس، ۱۴۰۰) و مقاله مفصلی با عنوان «برسابه هوسپیان، ماریا مونتته سوری ایران» در شماره ۹۷ نشریه پیمان توسط رافی آراکلیانس منتشر شده است.

تصویر ۲. الف) تابلوی بن بست برسابه (ساله)

ب) محل کودکستان تاریخی برسابه در نقشه و مسیر یاب «نشان»

تصویر ۳. اجازه نامه تأسیس کودکستان به خانم برسابه هوسپیان در تاریخ ۱۳۱۰/۰۴/۳۱ ش. (آراکلیانس، ۱۴۰۰)

سرانجام نظامنامه و پروگرام کودکان در جلسه ۲۴۹ مورخ ۱۳۱۲/۸/۹ ش. با بعضی تغییرات جرح، تعدیل و تصویب شد و سن اطفالی که به کودکان سپرده می‌شدند بین چهار تا هفت سال تمام تعیین گردید. بعد از تصویب نظامنامه در مجلات و نشریات خبرها و مقالاتی درباره کودکان منتشر می‌شد که به چند نمونه از مهم‌ترین آن‌ها اشاره خواهد شد:

● در مقاله «کودکستان» در سال ۱۳۱۳ ش. نویسنده ضمن طرح سوال «آیا پدر و مادر می‌تواند وظایفی را کودکان نسبت به تربیت طفل عهده‌دار است به نحو مطلوب انجام دهد؟»، کودکان را مقدمه مدرسه می‌داند که طفل را برای ورود به مدرسه آماده می‌کند و صفاتی از مربی کودکان را توصیف کرده است. (فواد، ۱۳۱۳، صص ۲۰۴-۲۰۶)

● در مقاله «کودکستان: پرورش کودکان در کودکستان‌ها» که خلاصه چهار سخنرانی آقای عباسعلی روحانی^۱ بازرسی فنی کودکان در کلاس‌های در کودکستان‌ها در پایتخت است که از طرف اداره بازرسی وزارت فرهنگ برای تکمیل وسایل و رفع نواقص کودکان‌های پایتخت تشکیل شده است. (روحانی، ۱۳۱۹، صص ۴۵-۷۱) سخنران جزئیات زیادی در مورد کودکان‌ها بیان می‌کند و یکی از مهم‌ترین موضوعات اشاره شده، برگزاری چندین دوره برای تربیت مربیان کودکان‌ها است.

گرچه حکومت رضاشاه تلاش می‌کرد تا آموزش ابتدایی را عمومی و اجباری کرده، کودکان را به جزئی دائمی از نظام آموزشی درآورد، اما تا پایان این دوره نیز نه تنها همه کودکان ایرانی از آموزش عمومی و اجباری برخوردار نبودند بلکه نهادی نوظهوری چون کودکستان که بخشی از اوقات فراغت کودکان را با برنامه‌های آموزشی-تفریحی پر می‌کرد، مختص طبقه اعیان جامعه باقی ماند و به علل گوناگون در میان همه طبقات اجتماعی، عمومیت نیافت (رحمانیان و حاتمی، ۱۳۹۵، صص ۵۸-۵۹)

شاید تصویب «نظامنامه و پروگرام کودکان» و تجربیات مربوط به تأسیس و مدیریت کودکان‌ها توسط افراد مختلف در کشور، منجر به «مقررات مربوط به اداره امور کودکان‌ها» (مقررات مربوط به اداره امور کودکان‌ها، ۱۳۳۵، صص ۹۰۲-۹۰۶) و «اساسنامه سازمان ملی تعلیم و تربیت کودک^۲» شده است؛ و نظامنامه کودکان‌ها در ایران رشدی را نیز باید در زمره همین تلاش‌ها در نظر گرفت.

قبل از اشاره به «نظامنامه کودکان‌ها» و «نظامنامه کودکان‌ها» و عدم دسترسی به سایر نظامنامه‌های احتمالی، به متن اعلان کودکان‌ها بر سابه که در برخی از منابع از آن به عنوان اولین کودکان‌ها ایرانی نامبرده‌اند و شامل جزئیات مهمی است، اشاره می‌شود.

۱. در روز اختتام کلاس تربیت مربیان کودکان‌های کشور در سال ۱۳۳۷ ش. از ایشان به عنوان دکتر و دانشیار دانشسرای عالی یاد شده است. ر.ک: متن گفتار آقای دکتر عباسعلی روحانی (دانشیار دانشسرای عالی در روز اختتام کلاس تربیت مربیان کودکان‌های کشور)
۲. مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی مورخ ۱۳۹۹/۱۲/۲۶.

اعلان کودکستان

(اولين کودکستان ايراني برسابه)

شرایط ورود و پذیرفتن اطفال:

۱. حق تربیت از اطفالی که اولیای آن‌ها متمولند ماهی پنج تومان و از اشخاصی که قدرت مالی آن‌ها کم است چهار تومان.
۲. دفترچه‌ای که حاوی هویت و سایر مشخصات طفل باشد، موقع ورود به او داده شده و برای مدت [ناخوانا] یک تومان برای درجه اول و پنج قران برای دوم از این بابت اخذ می‌شود.
۳. اطفال می‌توانند نهار و اغذیه دیگر همراه خود بیاورند و در نهار خوری مخصوص صرف نمایند. به اطفال دیگر هم که نهار نمی‌آورند در صورتی که مایل باشند در مقابل ماهی سه تومان از طرف کودکستان نهار داده خواهد شد.
۴. [ناخوانا] وسایل تربیت و تحصیل از قبیل اسباب‌بازی، آلات و ابزار صنایع یدی، لوازم‌التحریر و نقاشی و سایر مصالح تحصیل و غیره و غیره از طرف کودکستان مجاناً تهیه می‌شود.
۵. دواجات معمولی نیز در دواخانه کودکستان موجود بوده و در موقع اتفاقات جزئی که برای اطفال روی می‌دهد مداوای مختصر از طرف یک نفر میر [؟] مخصوص مجاناً بعمل خواهد آمد.
۶. اطفال از سن ۳ تا ۷ سالگی پذیرفته شده و به دو دسته تقسیم می‌گردند:
 ۱. از ۳ تا ۵ سالگی؛
 ۲. از ۵ تا ۷ سالگی.
۷. تربیت کودکستان همه‌روزه از ساعت ۹ صبح شروع و ۳ بعد از ظهر ختم می‌گردد. برای پذیرفتن شاگردان شبانه‌روزی در دفتر مدرسه به واسطه مذاکرات شخصی اطلاعات کافی داده می‌شود.

دفتر کودکستان تا اول مهر از ۴،۵ [۱۶:۳۰] تا ۶،۵ [۱۸:۳۰] بعد از ظهر برای ثبت اسامی مفتوح و خود اینجانبه برای دادن توضیحات و اطلاعات و پذیرایی خواتین و آقایان محترم حاضر است.

مؤسس و مدیره کل برسابه - هوف سپیان

آدرس: خیابان شاه‌آباد کوچه ممتاز الدوله، درب سوم تلفن ۷۵

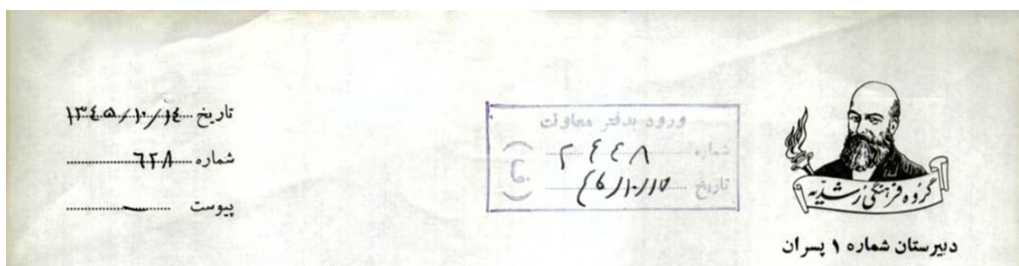
(هوف سپیان، ۱۳۱۰، ص ۴۴۰)

□ تأسیس کودکستان توسط فرزندان میرزا حسن رشديه و بررسی گزینه‌های احتمالی

با توجه به اینکه نظامنامه کودکان کودکستان رشديه، بدون درج نام مؤسس و مدیر کودکستان و تنها نام «رشديه» است، برای شناسایی مؤسس / مؤسسان احتمالی آن به جستجو در بین فرزندان زنده‌یاد میرزا حسن رشديه که به تأسیس کودکستان اقدام کرده‌اند، می‌پردازم. تاکنون سه نفر به نام‌های شمس‌الدین رشديه (به‌صورت مشترک با افراد دیگر و در قالب گروه فرهنگی رشديه)، شهناز رشديه (آزاد) و جميله رشديه به‌شرح زیر شناسایی شده‌اند:

۱. شمس‌الدین رشديه

گروه فرهنگی رشديه (تصویر-۴) توسط آقایان شمس‌الدین رشديه، چنگیز رشديه (فرزند مرحوم حسین رشدي برادر حاج میرزا حسن رشديه)، اصغر پایا، شکراله کاردر و نجم‌الدین ملیحی و خانم‌ها سارا رشدي و اغزاز دخت اغزازی^۱ در سال ۱۳۳۴ ش. تأسیس شد و ابتدا تشکیلاتی به نام کودکستان و دبستان پسرانه رشدي در خیابان تخت‌جمشید^۲ و سپس دبیرستان پسرانه را در خیابان کاخ^۳ افتتاح و پس از آن اقدام به تأسیس کودکستان و دبستان دخترانه در تهران ویلا نمودند (رشديه، ۱۳۷۰، ص ۲۴۶)

تصویر ۴. بخشی از سربرگ گروه فرهنگی رشديه، با تصویر میرزا حسن رشديه بدون کلاه در سمت راست، امضای انتهای سند به نام سر تیب [شمس‌الدین] رشديه و به‌عنوان رئیس هیات مدیره گروه فرهنگی

۲. شهناز رشديه (آزاد):

شهناز آزاد دختر دیگر میرزا حسن رشديه و همسر ابوالقاسم آزاد مراغه‌ای کودکستان شهناز و دبستان ستاره در خیابان فرانسه را تأسیس و آن‌ها را اداره می‌کرد. (رشديه، ۱۳۷۰، ص ۲۴۷؛ رشديه، ۱۳۶۲، ص ۱۴۸)

۱. به نظر می‌رسد نام و نام خانوادگی صحیح اغزاز دخت اغزازی (وثیقی) است و به نام ایشان در جلد دوم کتاب «زنان سراینده معاصر» تألیف پروین شکبیا، نشر کتاب کیومرث اشاره شده است.
۲. در حال حاضر خیابان آیت‌الله طالقانی.
۳. در حال حاضر خیابان فلسطین شهر تهران.

۳. جميله رشديه:

جميله رشديه اولين خدمات فرهنگي خود را در دبیرستان و دبستان و کودکستان دخترانه «زاله حسنات سابق» در خیابان امیریه قلعه وزیر (که فعلاً اتوبان کودک) است و متعلق به دایي ایشان مرحوم سید حسین رمزی و همسرشان بانو فخرالتاج رمزی بود، شروع کرد. (رشديه، ۱۳۷۰، ص ۲۴۳)

و سپس در سال ۱۳۲۰ ش. کودکستان رشديه را در شهر ساری^۱ تأسیس کرد و در سال ۱۳۲۴ ش. به شهر تهران خیابان سی متری نظامی، اول خیابان ترکه (اداره آموزش و پرورش بخش ۲) منتقل شد^۲ و تا حدود سال ۱۳۳۵ ش. به علت فروش ملک توسط مالک ساختمان به عنوان ضمیمه مدرسه دخترانه رشديه قرار گرفت و در سال ۱۳۴۶ ش. با توجه به دستور وزارت [آموزش و پرورش] دایر بر مجزا بودن کودکستان از دبستان، از مدرسه یادشده جدا گردید. (تصویر - ۵)

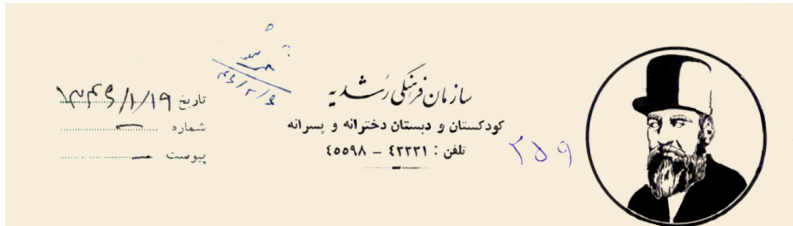

تصویر ۵. در خصوص امتیاز کودکستان رشديه (شناسه سند: ۲۹۷/۱۱۶۴۳، محل نگهداری: آرشیو ملی ایران)

۱. در کتاب زندگینامه پیر معارف رشديه، در خصوص خدمات فرهنگي جميله رشديه، به تأسیس کودکستان در شهرهای ساری و بابل اشاره شده است.
۲. در کتاب زندگینامه پیر معارف رشديه (ص ۲۴۳)، به تأسیس کودکستان و دبستان رشديه در سال ۱۳۲۴ ش. اشاره شده است. این مؤسسه اولين مدرسه‌ای مجهز به سرویس رفت‌وآمد کودکان بود.

ایشان بعدها دبستان پسرانه آزاده و دخترانه عفاف را در خیابان جمهوری اسلامی کنونی، تأسیس و شخصاً آن‌ها را اداره می‌کرد. خانم ناهید شیر دلپور (اسلامی) دخترشان نیز با او همکاری داشتند. ضمناً اولین پانسیون دخترانه را برای دختران دانشجوی شهرستانی که در تهران کسی را نداشتند تأسیس و از آنان حفاظت، حمایت و نگهداری می‌کرد. سپس اقدام به تأسیس دبیرستان دخترانه نمودند. (رشدیه، ۱۳۷۰، صص ۲۴۳-۲۴۴) با توجه به اسناد تصویر - ۶ و ۷ زنده یاد جمیله رشدیه مسئولیت «سازمان فرهنگی رشدیه» و «گروه فرهنگی رشدیه - دبستان ملی رشدیه» را عهده‌دار بودند که اطلاعات زیادی دربارهٔ جزییات آن‌ها در دست نیست. در سند تصویر - ۸ اجازه تأسیس دبستان دخترانه کامل رشدیه به خانم جمیله رشدیه مدیر دبستان جمیل داده شده است.

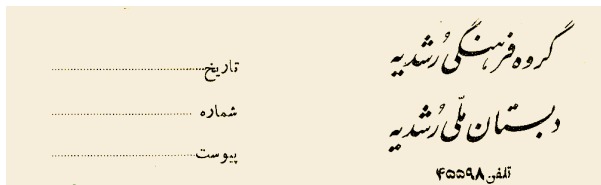
وی به استفاده از مادی خدمات فرهنگی خود توجهی نداشت به طوری که وقتی قرار شد مدارس ملی به دولت واگذار شود وزارت فرهنگ متوجه شد که او با داشتن این همه تأسیسات فرهنگی دیناری برای پس‌انداز ندارد و در خانه اجاره‌ای زندگی می‌کرد. پس از تحقیقات تصمیم گرفتند به پاس خدمات فرهنگی‌شان (با توجه به این که سابقه خدمت دولتی نداشتند) حقوق بازنشستگی برقرار کنند. پس از واگذاری مدارس جمیله رشدیه روز به روز افسرده‌تر می‌شد و مهندس جلال‌الدین رشدیه فرزندش حمایت و نگهداری او را عهده‌دار بود. سرانجام در اسفند سال ۱۳۶۱ زندگی را بدرود گفت.

تصویر ۶. بخشی از سربرگ سازمان فرهنگی رشدیه، با تصویر میرزا حسن رشدیه با کلاه در

سمت راست، امضای انتهای سند به نام خانم جمیله رشدیه و به‌عنوان رئیس سازمان

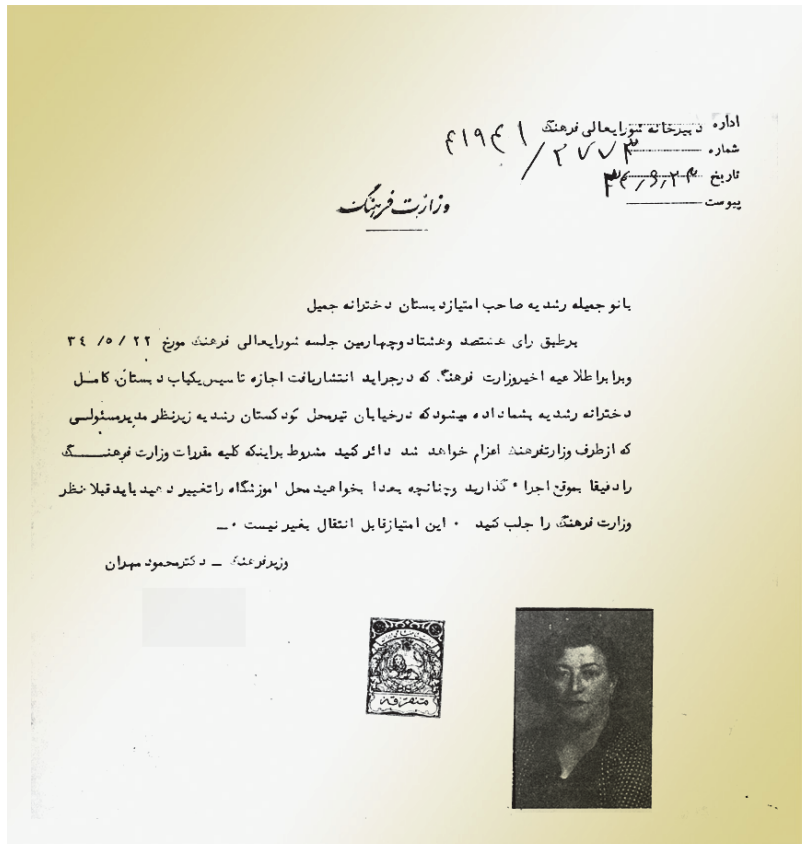
(شماره بازیابی سند: ۱۰۱۱-۲۱/۱۲/۱۱/۲۱/۱۸۸، محل نگهداری: کتابخانه مجلس)

تصویر ۷. بخشی از سربرگ گروه فرهنگی رشدیه - دبستان ملی رشدیه، امضای انتهای سند به نام

خانم جمیله رشدیه است. به شماره ۵۲۰۱ ثبت دفتر اسناد رسمی درجه ۱ تهران مورخ ۱۳۷/۱۱/۱۳

(شناسه سند: ۲۹۷/۱۱۶۴۳، محل نگهداری: آرشیو ملی ایران)

تصویر ۸. اجازه تأسیس دبستان دخترانه رشدیّه به خانم جمیله رشدیّه (شناسه سند: ۲۹۷/۱۱۶۴۳).

محل نگهداری: آرشیو ملی ایران

□ شناسایی مؤسس کودکستان رشدیه:

به نظر می‌رسد این نظامنامه مربوط به کودکستان رشدیه تأسیس سرکار خانم جمیله رشدیّه (دختر میرزا حسن رشدیّه) است، برخی از این دلایل عبارتند از:

۱. شمس‌الدین رشدیّه از کودکستانی که توسط جمیله رشدیّه تأسیس شده، به نام «کودکستان رشدیّه» یاد کرده است. (رشدیّه، ۱۳۶۲، ص ۱۴۸)
۲. در گواهی تمکن مالی برای درخواست امتیاز دبیرستان ملی دخترانه رشدیّه که در سربرگ گروه فرهنگی رشدیّه - دبستان ملی رشدیّه (تصویر-۷) به امضای خانم جمیله رشدیّه به شماره ۵۲۰۱ مورخ ۱۳۷/۱۱/۱۸ [۱۳] دفتر اسناد رسمی درجه ۱ طهران، شماره ۱۰۰، ایشان خود را صاحب امتیاز کودکستان رشدیّه معرفی کرده‌اند. این موضوع در سند متأخر تصویر-۵ نیز درج شده است.

۳. طبق نامه وارده به شماره ۸۳۹۹ مورخ ۱۳۴۶/۹/۱۲ شورای عالی فرهنگ کودکان رشدیه ابتدا در سال ۱۳۲۰ ش؛ و امتیاز ۲۰۵۲۵/۱۹۶۱ در شهرستان ساری تأسیس و طبق موافقت نامه سال ۱۳۲۳ ش. به تهران منتقل شده و از جمیله رشدیه به عنوان مدیر کودکان ملی رشدیه نامبرده است. (شناسه سند: ۲۹۷/۱۱۶۴۳، محل نگهداری: آرشیو ملی ایران)

۴. یکسان بودن شماره تلفن مندرج در انتهای نظامنامه (۴۳۳۳۱) که با شماره تماس سربرگ متعلق به سازمان فرهنگی رشدیه و امضای خانم جمیله رشدیه (تصویر - ۶).

۵. نشانی صاحب امتیاز خانم جمیله رشدیه در سند به شماره ۱۹۸۴ مورخ ۱۳۴۴/۴/۲۲ [۱۳] درخواست امتیاز دبستان، با آدرس کودکان رشدیه مندرج در نظامنامه یکسان است. (شناسه سند: ۲۹۷/۱۱۶۴۳، محل نگهداری: آرشیو ملی ایران)

۶. در سند اعطای مجوز یک باب دبستان کامل دخترانه رشدیه در خیابان تیر در محل کودکان رشدیه به نام خانم جمیله رشدیه صاحب امتیاز دبستان دخترانه جمیل موافقت شده است (تصویر - ۸) که حکایت از یکسان بودن مدیریت مجموعه کودکان و دبستان است.

◆ اطلاعات تکمیلی

● با توجه به مطالب ردیف ۳، تاریخ انتشار این نظامنامه فاقد تاریخ انتشار، سال ۱۳۲۳ ش. به بعد است.

● شایان ذکر است خانم جمیله رشدیه متولد سال ۱۲۸۸ ش؛ و دارای گواهینامه تحصیلی سیکل اول (نهم) و در سال ۱۳۳۴ ش. به روایتی ۱۴ و یا ۱۷ سال سابقه فرهنگی داشته‌اند. (شناسه سند: ۲۹۷/۱۱۶۴۳، محل نگهداری: آرشیو ملی ایران)

● مشخصات ساختمان کودکان رشدیه در نامه وارده به دبیرخانه شورای عالی فرهنگ به شماره ۲۶۰۰ مورخ ۱۳۳۴/۰۶/۱۳ کارشناسان اداری، اداره بازرسی اداری دارای پنج اتاق ۵×۴ و یک اتاق ۳×۳ و دو حلقه مستراح گزارش شده است. (همان)

□ نظامنامه کودکان کودکان رشدیه

بایگانی مستلزم وجود بایگان است، دستی که جمع‌آوری و طبقه‌بندی می‌کند «آرلت فارژر» (لوئیزی، ۱۴۰۰، ص ۹) به راستی چگونه باید این اسناد و اوراق پراکنده و سرگردان در کشور عزیزمان را نجات داد؟

برحسب اتفاق و در یکی از فروشگاه‌های اینترنتی این نظامنامه را مشاهده کردم و براساس نتایج جستجوهای به عمل آمده، این نظامنامه تاکنون چاپ نشده است، از این رو به بازنویسی آن می‌پردازم. این کتابچه شامل ۴ برگ است که با سوزن منگنه به هم وصل و به شیوه چاپ سری در چاپخانه لوکس چاپ شده است. از علامت‌های { } برای نمایش شماره صفحات کتابچه و [] برای تصحیح افتادگی‌ها، اصلاح لغات و توضیحات استفاده شده است.

[متن نظامنامه]

نظامنامه کودکان کودکستان رشديه

تأسیس ۱۳۲۰

چاپ لوکس - تلفن ۳۳۰۷۷ {۱}

اگر.....

اولیای محترم کودکان اگر می‌خواهید فرزندان شما آینده‌ای بهتر و سعادت‌مندتر از امروز شما داشته باشند، اگر میل دارید کودکان شما جوانانی مفید و مقید به اصول اخلاقی بار آیند، اگر در نظر دارید مادران و پدران آینده کشور را طوری تربیت کنید که منحرف و ساقط نگردند با ما همکاری کنید. تنها نام‌نویسی در کودکستان ما منظور شما را تامین نمی‌کند، بلکه باید نظامنامه ما را به‌دقت بخوانید و لااقل هر پانزده روز یک بار با ما تماس بگیرید و تغییرات روحی فرزند خود را به‌طور مرتب مرقوم بفرمایید تا مشترکاً بتوانیم به آرزوهای فوق برسیم.

کودکستان رشديه {۲}

به نام خدا

نظامنامه کودکان رشديه

قابل توجه اولیای محترم کودکان

۱. ورود و خروج کودکان هم‌هروه (غیر از روزهای تعطیل و بعد از ظهر روزهای دوشنبه و پنجشنبه) از ساعت ۸ صبح تا ۴ بعد از ظهر.
۲. کودکانی که سابقه کودکستان نداشته و تازه نام‌نویسی می‌کنند هفته اول و دوم را باید در منزل نهار صرف نمایند تا تدریجاً مانوس گردند.
۳. اتاق نهارخوری در کودکستان آماده و در صورت تمایل اولیای محترم کودکان می‌توانند نهار را در کودکستان صرف نمایند، مشروط بر این‌که غذای آن‌ها صبح به‌همراه کودک و یا نزدیک ظهر توسط گماشته فرستاده شود تا حداکثر در ساعت ۱۲ (ظهر) کودک غذای خود را بخورد.
۴. کودکانی را که برای صرف نهار به منزل می‌برند {۳} از لحاظ رعایت نظم و ترتیب نباید زودتر از ساعت یک و نیم بعد از ظهر به کودکستان مراجعت دهند.

۵. پوشیدن روپوش مخصوص کودکان برای همه کودکان در کودکانستان الزامی است که باید مراقبت فرمایند روزهای جمعه روپوش مزبور شسته و اطو [اتو] شود.
۶. نوشتن نام کودک روی جیب و یقه.
۷. اشیاء و لوازم ذیل برای کودک در کودکانستان لازم است که مورد استعمال قرار گیرد:
 - ۱ - لیوان نشکن لعابی
 - ب - بشقاب نشکن لعابی
 - ج - قاشق و چنگال
 - د - حوله (نام کودک در گوشه آن دوخته شود)
 - ه - پیشبند سفید
 - و - صابون
 - ز - یک جعبه مداد رنگی
 - ح - سه جلد دفتر رسمی و نقاشی و یکی هم از جنس کاهی.
- نظر به اینکه برای تفریح و سرگرمی کودکان اسباببازی و وسایل لازم فراهم است، از ارسال {۴} اسباببازی‌های شخصی و غیر لازم به کودکانستان خودداری فرمایند.
۸. معمولاً از طرف کودکانستان هر روز مقارن ساعت ده صبح با رعایت مقتضیات فصل به کودکان (چاشت) داده می‌شود؛ لذا خوراکی و یا پول همراه کودک نفرستید.
۹. زینت‌آلات گران‌بها، اشیاء تجملی از قبیله گوشواره و انگشتر و امثالهم نباید همراه کودکان باشد
۱۰. لباس زیر این کودکان باید تمیز و ساده بوده و مخصوصاً شلوار باید طوری باشد که در موقع احتیاج ایجاد زحمت نکند.
۱۱. قبلاً اولیه کودکان می‌توانند وضع کودکانستان را از نزدیک ملاحظه و پس از کسب اطلاعات لازم در ثبت‌نام کودک اقدام فرمایند.
۱۲. اولیای محترم با توجه به ماده ۱۱ هرگاه پس از پرداخت ورودیه و شهریه روی معاذیری از اعزام کودک خودداری و تقاضای وجه پرداختی را بنمایند مورد قبول نخواهد بود.
۱۳. تا روزی که خروج کودک کتباً اطلاع داده نشود، شهریه مقرر در دریافت می‌شود.
۱۴. چون طبق برنامه ساعت ۴ بعد از ظهر هر روز {۵} کودکانستان تعطیل و آموزگاران نیز خارج می‌شوند، لذا اولیای محترم باید توجه فرمایند که ساعت معین کودک را از کودکانستان ببرند تا بر اثر تنهایی ملول و دل‌تنگ نشود.
۱۵. آمد و رفت کودک به کودکانستان ولو یک روز هم باشد در حکم یک ماه تلقی و مشمول پرداخت شهریه تمام ماه خواهد بود.

۱۶. چنانچه خدای نخواستہ کسالتی پیش آید که کودک از آمدن به کودکستان معذور باشد دفتر مؤسسه را آگاه و برای بیماری‌های واگیردار از قبیل سرخک، مخلک، سیاه‌سرفه، درد چشم و غیره پس از بهبودی کامل باید گواهی پزشکی ارائه شود.

۱۷. چون این مؤسسه ملی است و بودجه آن منحصر به وجوهی است که از اولیای محترم کودکان دریافت می‌گردد، ممتنی است شهریه هر سه ماه را به‌رسم پیش‌پرداخت داده و قبض دریافت فرمایند.

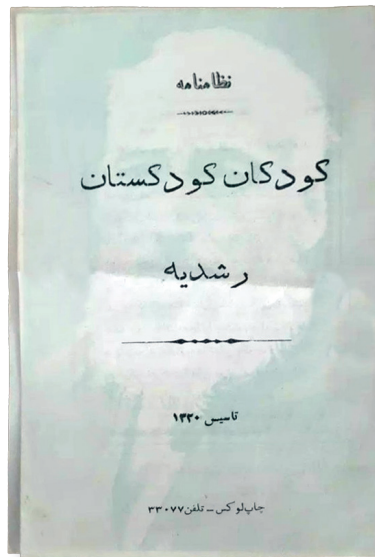
۱۸. دفتر کودکستان همه‌روزه (غیر از ایام تعطیل) باز است چنانچه مطلب و یا تذکر لازمی باشد شخصاً و یا {۶} کتباً مراجعه و از دادن پیام به‌وسیله گماشته خودداری فرمایند.

۱۹. مشاهده وضعیت کودکان از طرف علاقمندان موجب افتخار و هر نوع نظریات اصلاحی که داشته باشند در حدود امکان مالی اجرا خواهد شد.

۲۰. هر ۱۵ روز یک‌بار اخلاق و رفتار کودک را در منزل کتباً به دفتر کودکستان اطلاع دهند.

در پایان خواهشمند است هرگاه عدم رضایتی در مورد انجام وظیفه هر یک از کارکنان مؤسسه داشته باشند مراتب را اعلام فرمایند تا موضوع رسیدگی و اقدام لازم بعمل آید.

اولیای محترم باید ۱۵ روز یک‌بار با اولیای کودکستان تماس بگیرند. {۷}
تهران - خیابان شاه چهارراه پیروز تلفن: {۷} ۴۳۳۳۱

تصویر ۹. صفحه نخست نظامنامه کودکان کودکستان رشديه

♦ پیشنهاد تحقیقات آتی:

تحقیق درباره گروه فرهنگی رشديه و افرادی که آن را تأسیس کردند (از جمله شمس‌الدین رشديه، چنگیز رشديه (فرزند مرحوم حسین رشدي برادر حاج میرزا حسن رشديه)، اصغر پایا، شکراله کارد و نجم‌الدین ملیحی و خانم‌ها سارا رشدي و اعزاز دخت اعزازی).

سپاسگزاری:

تشکر از سرکار خانم بهدخت رشديه، نوه میرزا حسن رشديه بابت اسناد و مدارکی که درباره میرزا حسن رشديه در اختیارم قرار دادند.

تشکر از جناب آقای مسعود میرعلایی پژوهشگر نکته سنج و دقیق که توجه من را به تصویر باغچه اطفال تبریز، جلب کردند.

تشکر از جناب آقای سید رضا باقریان موحد برای اسنادی که از خانم جميله رشديه در دوره قطع دسترسی کاربران به نسخه دیجیتال اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی در اختیارم قرار دادند.

منابع

۱. اتحاد، هوشنگ. (۱۳۸۴)، پژوهشگران معاصر ایران، ج ۲، تهران: فرهنگ معاصر.
۲. امید، حسین. (۱۳۳۲)، تاریخ فرهنگ آذربایجان، ج ۱، [تبریز]: [چاپخانه فرهنگ].
۳. آراکلیانس، رافی. (۱۴۰۰)، برسابه هوسپیان، ماریا مونته سوری ایران، پیمان، ۹۷.
۴. جمشیدنژاد، نگار. (۱۴۰۰/۰۲/۰۹)، نخستین کودکستان تهران، امرداد، تاریخ مشاهده: ۱۴۰۲/۰۳/۰۸، قابل مشاهده در:
<https://amordadnews.com/78337/>
۵. خاچیکیان، لیلیا (لیا). (۱۳۹۰)، پیشگامان آموزش پیش دبستانی و نخستین کودکستان‌های ایران.
۶. خاچیکیان، لیا. (۱۳۸۱)، آشنایی با بنیاد پژوهشی تاریخ ادبیات کودکان ایران، ۲۱، پیمان.
۷. دانشور، محمدعلی. (۱۳۳۶)، فردریک فروبل مؤسس اولین کودکستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز، ۴۱.
۸. دفتر کودکستان برسابه. (۱۳۱۹)، تاریخچه پیدایش اولین کودکستان ایرانی (برسابه) و برنامه آن، ایران امروز، سال دوم، ۱۱.
۹. دهخدا، علی اکبر. لغت‌نامه دهخدا، واژه‌یاب، کودکستان، تاریخ مشاهده: ۱۴۰۲/۰۳/۰۸، قابل مشاهده در:
<https://vajehyab.com/dehkhoda>
۱۰. رحمانیان، داریوش و حاتمی، زهرا. (۱۳۹۵)، بازی و سرگرمی کودکان در ایران (۱۲۸۵-۱۳۲۰ ش.)، جستارهای تاریخی، سال هفتم، ۲.
۱۱. رشديه، شمس‌الدین. (۱۳۶۲)، سوانح عمر، تهران: نشر تاریخ ایران.
۱۲. رشديه، فخرالدین. (۱۳۷۰)، زندگینامه پیر معارف رشديه؛ بنیانگذار فرهنگ نوین ایران، تهران: انتشارات هیرمند.
۱۳. روحانی، عباسعلی. (۱۳۱۹)، کودکستان: پرورش کودکان در کودکستان‌ها، آموزش و پرورش، سال ۱۰، ۸ و ۹.
۱۴. سالمی، حنان. (۱۴۰۱/۱۲/۲۷)، سلام، برسابه اینجاست؟! / روایت جستجوی روزنه‌های امید در کوچه‌های بلند و بن‌بست، تاریخ مشاهده: ۱۴۰۲/۰۳/۰۸، قابل مشاهده در:
<https://www.farsnews.ir/khuzestan/news>
۱۵. شاهموردیان، نایری. (۱۳۹۴)، مختصری بر تاریخچه مدارس ارمینان تبریز، پیمان، ۷۴.
۱۶. فوادی،؟ (۱۳۱۳)، کودکستان، آموزش و پرورش، ۵۲.
۱۷. فیروز، فیروزه. (۱۳۷۹)، سیر پیدایی و گسترش کودکستان‌ها (۱۳۲۰-۱۳۰۰ شمسی)، گنجینه اسناد، ۳۷ و ۳۸.
۱۸. فیوضات، ابوالقاسم (۱۳۲۸ ق.)، ارشاد الحساب، تبریز: میرزا ابراهیم تاجر کتابفروش، [چاپ سنگی]. [کاتب: طاهرین حاجی عبدالرحمن قراجه داغی]
۱۹. قدسی، مه‌ری. (۱۳۵۲/۰۶/۰۱)، تاریخچه آموزش قبل از عصر پهلوی، کوشش، [محل نگهداری: کتابخانه مجلس].
۲۰. قوکانسیان، هراند. (۱۳۵۲)، نخستین کودکستان ایران در جلفای اصفهان، ارمغان، دوره ۴۲، شماره ۱۱ و ۱۲.
۲۱. لازاریان، زانت دیگرانوهی. (۱۳۸۲)، دانشنامه ایرانیان ارمنی، تهران: هیرمند.
۲۲. لوتیزلی، والریا. (۱۴۰۰)، بایگانی کودکان گمشده، مترجم: ویدا اسلامیه، تهران: نشر اگر.
۲۳. هوف سپیان، برسابه. (۱۳۱۰)، اعلان کودکستان، ارمغان، دوره دوازدهم، ۱۶.
۲۴. ینمایبی، اقبال. (۱۳۵۲)، یحیی خان اعتمادالدوله قراگزلو (سی و یکمین وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه)، تعلیم و تربیت، سال ۴۳، ۶.
۲۵. (۱۳۳۵)، مقررات مربوط به اداره امور کودکستان‌ها، آموزش و پرورش، سال ۲۷، شماره ۲.

اسناد آرشیوی

۱. اجمیله رشديه [رئیس سازمان فرهنگي رشديه اراجع به عدم واگذاري قسمتي از اراضي موقوفه حاج عباسقلي طرشي و علي رغم موافقت رئيس اداره اوقاف و متولي زمين مذکور]، شماره بازيايي سند: ۱۰۱۱-۱۲۰/۱۱/۲/۱۸۸، محل نگهداري: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامي.
۲. سند صدور امتياز تأسيس کودکستان، دبستان و دبیرستان در تهران به جامعه تعليمات اسلامي و عده‌اي از آموزگاران و روحانيون، شناسه سند: ۲۹۷/۱۱۶۴۳، محل نگهداري: آرشيوي ملي ايران.